

О. І. Кононенко

канд. психол. наук, ст.викл. кафедри диференціальної
і експериментальної психології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена актуальній проблемі в сучасній психологічній науці — ціннісним орієнтаціям. У статті проводиться аналіз сучасних тенденцій і підходів до вивчення феномена цінності і ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, особистість, індивід, спрямованість.

Потреба у визначенні особистісних цінностей, пріоритетів і сенсу життя виникає у кожної людини. Це одна з найважливіших потреб особистості. Особливості становлення особистості залежать від економічного і культурного рівня розвитку суспільства, в якому росте дитина, від того, який історичний етап цього розвитку вона застала.

Розвиток особистості та формування шкали життєвих цінностей визначається також і тим, що очікують від нього сім'я і суспільство, які цінності та ідеали йому пропонують, які завдання стоять перед ним у різні вікові періоди.

За довгу історію існування людського суспільства вироблені основні загальнолюдські цінності і норми моральної поведінки. У суспільстві завжди цінувалися і цінуються доброта, вірність, чесність, взаємодопомога і відкидаються цинізм, обман, жадібність, марнославство, злочини.

У сучасному суспільстві основними загальнолюдськими цінностями є сім'я, здоров'я, освіта, робота. Загальнолюдські цінності тісно пов'язані з особистими цінностями людини, які можна умовно розділити на матеріальні і духовні (моральні). Реалізація всіх цих цінностей необхідна для самоствердження, визнання особистості. Кожна людина віддає перевагу тим чи іншим цінностям. Про її вибір можна судити за багатством або бідністю внутрішнього світу, різноманіттю інтересів, неповторної людської індивідуальності. Протягом усього життя людина формує свій світогляд, спосіб життя. Значну роль у цьому відіграють її оточення (сім'я, друзі), а також різні національні, релігійні і соціальні погляди і традиції.

Проблемі ціннісних орієнтацій як важливого психологічного конструкта особистості належить одне з провідних місць у дослідженні людської поведінки та її саморегуляції. Ціннісні орієнтації індивіда визначають шлях присвоєння духовного потенціалу суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви поведінки.

Одними з перших вітчизняних дослідників процесу формування ціннісних орієнтацій та факторів, що впливають на їх становлення,

були В. Б. Ольшанський, А. Г. Здравомислов, В. А. Ядов, Є. Б. Фанталова та інші. На думку А. Г. Здравомислової, А. С. Шаєвої, В. А. Ядова, ціннісні орієнтації являють собою установлення особистості на ті чи інші цінності матеріальної та духовної культури суспільства.

Існує безліч класифікацій і підходів до вивчення ціннісних орієнтацій. Для більш цілісного розуміння ціннісних орієнтацій вчені виділяють типи систем цінностей.

Так В. В. Гаврилюк та Н. А. Трикоз, виділяють чотири основних типи систем цінностей:

«– смисложиттєву систему, що об'єднує цінності людського життя, визначає цілі буття, людської сутності, цінності свободи, правди, краси, тобто загальнолюдські цінності;

– вітальну систему — це цінності збереження та підтримки повсякденного життя, здоров'я, безпеки, комфорту;

– інтераціональну систему — це цінності і судження, важливі в міжособистісному і груповому спілкуванні: добрі відносини, спокійна совість, влада, взаємодопомога і т. д.;

– соціалізаційну систему — цінності, які визначають процес формування особистості: соціально схвалювані і навпаки» [7].

М. Рокіч у своїй концепції розглядає ієрархію цінностей як структуру переваг індивідом кожної цінності. Відповідно до цієї класифікації існує два класи цінностей — термінальні (цінності-цілі) та інструментальні (цінності-засоби) [4]. У рамках даної теорії загальне число цінностей порівняно невелике, і у зв'язку з цим люди володіють одними і тими ж цінностями, але відмінності можна спостерігати не в самих цінностях, а в системі їхньої організації. Тобто вивчати необхідно саме ціннісні орієнтації.

М. Рокіч узагальнив та систематизував результати дослідження цінностей в різних аспектах, зокрема у філософському (Ч. Моррісом), у психологічному (М. Смітом), соціологічному (Р. Віллінсом) та ін., запропонував визначати цінності як «абстрактні ідеї, позитивні чи негативні, не пов'язані з певним об'єктом чи ситуацією, що виражають людські переконання про типи поведінки і бажані цілі» [8]. При цьому він виходив з таких припущень:

1. Загальне число значущих і мотивуючих цінностей у людини невелике.

2. Всі люди в основному мають схожі цінності, що мають лише різний ступінь значущості для кожного.

3. Усі цінності організовані в системи.

4. Витоки людських цінностей простежуються в культурі, суспільстві, соціальних інститутах особистості.

5. Цінності впливають на багато феноменів, які є предметом дослідження низки наук.

М. Рокічем також була встановлена залежність ціннісних орієнтацій від цілого ряду чинників: рівня доходів респондентів, їх статі, віку, раси, освіти, релігійних і політичних переконань. Був виявлен і зв'язок ціннос-

тей з різними особистісними характеристиками та поведінкою. При цьому було висунуто положення про те, що система цінностей має горизонтально-вертикальну багаторівневу ієрархічну структуру.

Під горизонтальною структурою мається на увазі упорядкування цінностей в паралельній послідовності. Наприклад, цінності дружби пов'язуємо з цінностями прагнення до допомоги. Вони протилежні цінностям заздросі, соціальної ізоляції, суперництва і т. ін.

Будь-яка суспільна система містить також і вертикальну систему цінностей і оцінок. У рамках підсистем та індивідуалізованих ціннісних ієрархій індивіди або групи можуть більш-менш відхилятися від загальних систем. У зв'язку з цим відзначимо, що в принципі неможливо створити таку систему, яка повністю приймалася б усіма індивідами, але необхідно, щоб кожна індивідуальна ціннісна система відповідала певним категоріям; таким шляхом між індивідуальною і суспільною ціннісними системами відбувалося б поступове зближення.

На практиці це означає, що в суспільстві по відношенню до даних систем індивід може займати різні позиції, починаючи від активного прийняття і закінчуючи активним запереченням. Цю шкалу умовно можна розділити на п'ять основних типів.

1. Активне ставлення — вираз високого ступеня інтерналізації ціннісної системи.

2. Конформне ставлення — тільки зовнішнє, пристосовницьке вираження згоди без інтеріоризації або ідентифікації з даною системою норм і цінностей (наприклад, лицемірство).

3. Індиферентність — байдужість, пасивність, відсутність інтересу до даної ціннісної системи.

4. Незгода з ціннісною системою, її критика, прагнення до її зміни, її засудження чи негативна оцінка.

5. Активна протидія ціннісній системі, що ґрунтується на внутрішньому і зовнішньому запереченні.

Д. А. Леонтьєв виділяє три форми існування цінностей — суспільні ідеали, предметні цінності та особистісні цінності [6].

В. Ф. Сержантов, виходячи з того, що предметами потреб людини можуть бути як речі, так і ідеї, зводить всі цінності у дві категорії — матеріальні та духовні. Відповідно, під матеріальними цінностями він розуміє знаряддя і засоби праці, речі безпосереднього споживання, під духовними цінностями — політичні, правові, моральні, естетичні, філософські та релігійні ідеї [10, с. 222].

Ціннісні орієнтації є комплексною категорією, тому доцільно зупинитися на ряді класифікацій і типологій цінностей.

Серед численних класифікацій і типологій цінностей слід відзначити спробу розмежування цінностей на дві полярні групи: «колективістські» і «індивідуалістичні» [8].

Перша група об'єднує цінності, відповідні способу життя в колективі (вона найбільш яскраво представлена такими цінностями, як «турбота про загальне благополуччя», «щастя інших»), друга включає цінності, що

ставлять на перше місце інтереси конкретного індивіда (тут фігурують цінності типу «незалежність», «тверда воля» тощо).

Вважаємо, що при певній умовності поділу цінностей на вищезгадані групи ця класифікація відбиває спроби розглядати цінності як в єдності з конкретно-практичною діяльністю людини в колективі у поєднанні з її ідеалами, так і поза колективом, але спираючись на ідеали, прийняті в суспільстві.

Інші класифікації ставлять своєю метою конкретизувати об'єктну спрямованість цінностей у ряді аспектів: за предметом та змістом об'єктів (соціально-політичні, економічні, моральні), за суб'єктом відносин (громадські, класові, цінності соціальних груп) [5].

Підхід до вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій у взаємозв'язку з діяльністю людини представлений в класифікації К. Хабібулліна [8], який поділяє ціннісні орієнтації таким чином:

- за суб'єктом діяльності: на індивідуальні цінності, цінності групи, класу, суспільства в цілому;
- за об'єктом діяльності: на цінності, що відображають матеріальні (вітальні) і духовні (соціогенні) потреби;
- за видами діяльності (трудові, пізнавальні, виховні, соціально-політичні);
- за способом діяльності.

При класифікації цінностей мають місце спроби виділення інших критеріїв. Так, цінності поділяються на групи залежно від того, які види потреб вони задовольняють, яку роль виконують у життєдіяльності людини, до якої сфери діяльності мають відношення. Цінності поділяються також: за об'єктом засвоєння (на матеріальні, матеріально-духовні); за метою засвоєння (на егоїстичні, альтруїстичні); за рівнем узагальнення (на конкретні, абстрактні); за способом виявлення (на ситуативні та стійкі); за роллю у діяльності особи (на термінальні та інструментальні); за змістом діяльності (на пізнавальні, предметно-перетворювальні, творчі, естетичні, наукові, релігійні та ін.); за належністю (на особисті (індивідуальні), групові, колективні, громадські, загальнонародні) і т. д. [8].

Існує класифікація цінностей, що відображає відношення до них соціальної групи, суспільства в цілому: позитивні — негативні. Крім того, цінності поділяють (умовно) на первинні та вторинні, реальні — потенційні, безпосередні — опосередковані, абсолютні — відносні. Дослідники підкреслюють, що досить важко віднести до якого-небудь конкретного класу ідеальні, інтелектуальні, вічні, глобальні цінності, бо всі вони знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності.

Широке розмаїття критеріїв представлено в класифікації ціннісних орієнтацій (Т. В. Бутковського, 1944), яка пропонує виділити життєво важливі цінності (уявлення про добро і зло, щастя і горе) і універсальні цінності, що підрозділяються на:

- а) вітальні (життя, здоров'я, сім'я);
- б) громадського покликання (працьовитість, соціальний статус);
- в) міжособистісного визнання (чесність, альтруїзм);

- г) демократичні (свобода слова);
- д) партикулярні (належність сім'ї);
- е) трансцендентні (віра в Бога).

Н. І. Лапін в рамках комплексного дослідження змін у системі ціннісних орієнтацій пропонує типологію цінностей, основою якої є їх конкретний предметний зміст: політичні, соціальні, культурні та ін.

Певної уваги заслуговує типологія цінностей за їх місцем у статусно-ієрархічній структурі ціннісної свідомості. Тут виділяються чотири групи цінностей [8]:

- цінності вищого статусу, «ядро» ціннісної структури;
- цінності середнього статусу, які можуть переміщатися до складу ядра або на периферію, тому їх можна представити як «структурний резерв»;
- цінності нижче середнього, але не найнижчого статусу, або «периферія», вони також рухливі і можуть переміщуватися в «резерв» або «хвіст»;
- цінності нижчого статусу, або згаданий «хвіст» ціннісної структури, склад якого малорухомий.

«Ціннісне ядро» характеризують як домінуючу в суспільній свідомості групу цінностей, які інтегрують суспільство чи іншу соціальну спільність в деяке ціле (до них відносяться ті цінності, які схвалюють понад 60 % населення).

«Структурний резерв» знаходиться між домінуванням і опозицією, він є тією областю, де найбільш інтенсивно проявляються ціннісні конфлікти між індивідами і соціальними групами, а також внутрішньоособистісні конфлікти (в середньому, такі цінності схвалюють 45–60 % населення).

«Периферія» включає в себе опозиційні цінності (їх схвалюють приблизно 30–40 % населення), що розділяють членів цієї спільноти на прихильників істотно різних, часом несумісних цінностей і тому викликають найбільш гострі конфлікти.

У «хвості» виявляються цінності явної меншини, що відрізняється від інших членів спільноти більшою стабільністю своїх орієнтацій, успадкованих від минулих пластів культури (їх схвалюють менше 30 % населення).

Існують й інші класифікації цінностей, наприклад:

1. Зрівняльно-колективістські цінності, в яких визнається авторитет загального над приватним: плем'я вище індивіда, нація вище особи, інтереси держави вище інтересів людини. Вони поглинають окрему особистість аж до ігнорування. Символи: єдність, релігія, сім'я, порядок, справедливість, свобода, рівність, стабільність, прогрес, незалежність,

2. Індивідуалістично-конкурентні цінності, орієнтовані на самоствердження, успіх. Вони спрямовані в майбутнє і мають проєктивний сенс: узгодити своє відношення з цими мотивами. Пріоритетні інтереси окремої особистості — щастя, здоров'я, добробут, гідність особистості. Вони стимулюють життєву активність, самореалізацію. Людина первинна, її інтереси, її внутрішній світ вище нації, партії, держави, групи, колективу, мас. Ці цінності орієнтують її на вільний вибір людської діяльності. Вона може вільно міняти свої переконання, орієнтації, що і буде становити основу

особистості. Якщо немає свободи вибору, то особистість проявити себе не зможе, незважаючи на задатки, здібності і спрямованість.

Досить продуктивним підходом до класифікації ціннісних утворень уявляється підхід, який розглядає компоненти ціннісних та сенсожиттєвих орієнтацій, представлених в понятті «образ». Образ розуміється як складне психічне утворення, яке відображає в деякому переробленому вигляді систему зовнішніх впливів, що впливають на людину; позначає наочно-чуттєві елементи психіки, якими оперує людина в процесі мислення чи уяви. Образ відображає завжди об'єктивно-суб'єктивно, тобто не дзеркально [2].

У дослідженнях про образ самого себе (який представляє відображення людиною всього того, що пов'язане з нею), які розкривають структуру образу, виділяється «центрально-ядерне утворення», тобто приватні уявлення суб'єкта про самого себе і конкретні уявлення суб'єкта про свої можливості і здібності [3, 5, 6].

Цю структуру можна представити в такому вигляді: сенс життя є цілісне уявлення про призначення і фундаментальні підстави життя; життєві цінності являють систему ідей і переконань особистості щодо повноцінності життя, сформовану під впливом культурних традицій, образів та ідеалів; життєві норми — це вимоги до змісту і якості життя, а також стандарти оцінки життєвих подій; життєві цілі визначають шляхи і способи досягнення бажаного стану життя на найближчу або тривалу часову перспективу [9, с. 102].

Щоб стати компонентами діяльності, яка орієнтує, її складові образи, смисли, цінності, норми і цілі повинні увійти в реальну практику і перетворитися в настановлення (орієнтації). Крім того, вони повинні бути ідентифіковані і прийняті як вихідні умови життєдіяльності. Образи, смисли, цінності, цілі та норми виробляються і формуються в процесі життєдіяльності особистості. Іншими словами, вони апробуються на практиці і лише після цього стають компонентами діяльності, яка орієнтує.

Рефлексивна діяльність, яка передує вибору життєвих стратегій, передбачає виконання ряду процедур, подібних за послідовністю їх реалізації елементів системи стратегічного орієнтування, а саме:

1. Преображення (життя) — процес, який поєднує в собі емоційно-чуттєве сприйняття справжнього життя і пошуки нових образів, тобто етап стратегічного вибору особистості, що характеризується радикальною зміною способів сприйняття життя і відповідних йому образних уявлень;

2. Переосмислення — етап вибору і побудови життєвої стратегії, в процесі якого особистість відмовляється (частково або повністю) від колишніх смисложиттєвих орієнтацій і формує нове уявлення про сенс життя;

3. Переоцінювання — етап стратегічного вибору, що супроводжується зміною ціннісних орієнтацій, прийнятих на довготривалу перспективу, в результаті якого відбувається зміна ціннісної парадигми (приклад, зразок); система наукових досягнень (теорій, методів) особистості, її вищих диспозицій; (розташування, концепція, яка характеризує соціальну поведінку особистості, її готовність до певного способу дій);

4. Нормативна переорієнтація (переорієнтація, тобто «перенормірованість життя») — етап, що характеризується переглядом життєвих норм, а також відповідних їм принципів і правил;

5. Цільова переорієнтація (тобто зміна мети — «перенацілювання життя») — етап вибору і побудови життєвих стратегій, пов'язаних з формуванням нових цільових і ціннісних орієнтацій.

Т. В. Снегірєва [8] у своєму дослідженні виявила шість типів ціннісно-часової структури Я, що представляють індивідуальну своєрідність особистісного самовизначення юнаків і виражаються у відповідності між минулим, сьогоденням і майбутнім Я.

1. Всі три Я послідовно пов'язані один з одним і в рівній мірі відповідають ідеальному Я. Це суб'єктивно гармонійне уявлення людини про себе.

2. Наявність Я більшою мірою тяжіє до майбутнього, ніж до минулого Я (минуле уявляється абсолютно чужим, і ставлення до нього незмінно критичне). Наявність Я виступає як новий ступінь в особистісному самовизначенні.

3. Майбутнє Я відірвано від справжнього. Всі три часи існування Я мисляться як абсолютно різні. З ідеальним Я узгоджується тільки майбутнє.

4. Ідеальне Я не включено ні в теперішнє, ні в майбутнє, воно ізольовано від них і не бере участь у розвитку особистості.

5. Минуле і наявне Я послідовно пов'язані один з одним. Інший полюс, відмінний від них, відображає зв'язок між майбутнім і ідеальним Я. Володарів такого поєднання особистісних атрибутів відрізняє низька самооцінка і відсутність коштів, за допомогою яких вони змогли б зблизити минуле і сьогодення Я з ідеальним і майбутнім.

6. Наявне Я зовсім випадає з процесу розвитку. Воно відірвано від минулого і не має зв'язку з майбутнім, не відповідає й ідеальному Я.

Виявилось, що найбільш часто зустрічається другий варіант. Ймовірно, він більшою мірою відповідає юнацькій віковій нормі: критичність до минулого дитинства тут супроводжується помірно високою самооцінкою та націленістю життєвих планів на майбутнє. Далі йде — перший варіант і потім — третій.

У розгорнутому, повністю сформованому, усталеному вигляді цінності стають самоцінними, функціонально незамінними, представляючи собою еталони, які важливі самі по собі, а не тому, що задовольняють будь-яку потребу.

За своєю структурою цінності не представляють стійкої системи, так як постійне виникнення нових і функціонально самостійних цінностей порушує сформований їх порядок. У цьому сенсі можна припустити, що система цінностей внутрішньо прагне до саморозвитку. При цьому їх організуючий початок знаходиться у внутрішніх обмеженнях, що не дозволяють людині реалізувати всі цінності, які змушують її постійно робити вибір між ними, тобто вибудовувати їх у певну ієрархію.

Таким чином, аналіз представлених вище підходів вивчення ціннісних утворень показав, що система цінностей має складну багаторівневу рухому

ієрархічну структуру, до компонентів якої входять три рівня цінностей: духовні, соціальні та матеріальні. Ці цінності в результаті здійснення оціночної діяльності виявляються в поведінковому, когнітивному та емоційному компонентах оцінки.

Література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — СПб.: Питер, 2002—228 с. — (Першотвір).
2. Аза Л. О., Піддубний В. А., Ручка А. А. Ціннісні орієнтації працюючої молоді. — К., 1978. — 164с.
3. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1 (14). — С. 124–129.
4. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика / Л. Ф. Бурлачук. — СПб.: Питер. — 2002. — 340 с.
5. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. — М.: Политиздат, 1978. — 367 с.
6. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 1992. — 19 с.
7. Низовских Н. А. Человек как автор жизни: Психосемантика жизненных ориентаций / Н. А. Низовских. — Киров: Изд-во Вятского ГПУ, 2000. — 116 с.
8. Психология личности. Т.2 / [ред.-уклад. Д. Я. Райгородский]. — Самара: Издательский дом «Бахрах — М», 2008. — 544 с.
9. Психология формирования и развития личности / [под ред. Л. И. Анцыферовой]. — М.: Наука, 1981. — 365 с.
10. Сержантов В. Ф. Человек, его природа и смысл бытия / В. Ф. Сержантов. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1990. — 360 с. — (Першотвір).

О. И. Кононенко,

канд. психол. наук, старший преподаватель кафедры дифференциальной и экспериментальной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЛИЧНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ

Резюме

Статья посвящена актуальной проблеме в современной психологической науке — ценностным ориентациям. В статье проводится анализ современных тенденций и подходов к изучению феномена ценности и ценностных ориентаций.

Ключевые слова: ценность, ценностные ориентации, личность, индивид, направленность.

O. I. Kononenko

candidate of science in psychology, senior teacher of the differential and experimental psychology chair of Odessa I. I. Mechnikov national university

THEORETICAL GOING IS NEAR STUDY OF THE VALUED ORIENTATIONS OF PERSONALITY IN PSYCHOLOGY

Summary

The article is devoted the issue of the day in modern psychological science — to the valued orientations. In the article the analysis of modern tendencies and going is conducted near the study of the phenomenon of value and valued orientations.

Key words: value, valued orientations, personality, individual, orientation.